

ЮРИДИЧНА НАУКА ОДЕСИ: ДОБА ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ

**Ківалов С. В. – президент Національного університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України**

На сучасному етапі все більше зростає роль права у задоволенні потреб суспільства. У період переходу до ринкової економіки в Україні відчувається гостра потреба у постійному реформуванні та вдосконаленні законодавства. За таких умов особливого значення набуває розвиток юридичної науки, яка забезпечує розробку конкретних пропозицій та рекомендацій, що стосуються найважливіших сфер суспільного життя.

Отже, можна із впевненістю говорити про те, що забезпечення розвитку юридичної науки як у цілому, так і у окремих регіонах, обумовлена потребами сьогодення. При цьому для майбутніх досягнень у сфері юриспруденції величезне значення мають історичні витоки, що закладають фундамент новітніх досліджень.

Формування юридичної науки в Одесі тісно пов'язане із заснуванням у 1817 році престижного навчальний закладу закритого типу – Ришельєвського ліцею, який з часом був реформований у Новоросійський університет. Основи одеської юридичної науки були закладені видатними науковцями, які працювали у цьому навчальному закладі, тому історія розвитку юридичної науки в Одесі є невід'ємною від історії Новоросійського університету.

Історію Ришельєвського ліцею можна поділити на два періоди: перший – охоплював 1817-1837 рр., коли навчальний заклад був близьким до середнього типу; другий – 1837-1864 рр., коли за структурою, програмами, системою викладання ліцей став повністю вищим навчальним закладом.¹

Статусу вищої на державному рівні юридична освіта в Рішельєвському ліцеї набула у 1847 році, коли випускники юридичного відділення Рішельєвського ліцею вперше отримали дипломи

і значки державного зразка про вищу юридичну освіту².

У той час на юридичному відділенні Рішельєвського ліцею викладали римську словесність, енциклопедію та історію правознавства, російське законодавство і практичне судочинство. Крім того, читались загальні предмети: філософія, російська словесність, історія, статистика, а також богослов'я, церковна історія та церковне право. Викладали юридичні науки такі відомі правознавці, як П. М. Протопопов, П. В. Архангельський, В. А. Ліоновський, К. К. Цин та ін.

На початку 1840-х років у Рішельєвському ліцеї було відкрито камеральне відділення, на якому вивчались економіка з наукою про фінанси, наука про торгівлю та комерцію, фізика та фізична географія, хімія, природна історія, сільське господарство, технологія, архітектура та огляд російських законів. Тут готували фахівців-юристів у галузі державного і приватного права, державних службовців³.

Історично склалося так, що камеральні і юридичні відділення, які одержали згідно зі Статутом 1837 року статус «університетських факультетів» (а слухачі – звання університетського студента), стали попередниками спеціалізованої підготовки з публічно-правових наук на юридичному факультеті Новоросійського (потім – Одеського) університету. З його відкриттям з'явилося 11 кафедр (не враховуючи ліквідованої до початку роботи кафедри іноземних законодавств)⁴.

Значним етапом у становленні юридичної науки в Одесі стали події 1861 року, коли було прийнято рішення перетворити Рішельєвський ліцей

¹ Юридический институт Одесского государственного университета: исторический очерк. / Под общ. ред. докт. юрид. наук. акад. А.С. Васильева. — Одесса: АО БАХВА, 1996. — С. 11-12.

² Триумфальне десятиліття: Одеська національна юридична академія / Гол. ред. С.В. Ківалов. — Одеса: Юридична література, 2007. — С. 23.

³ Юридический институт Одесского государственного университета: исторический очерк. / Под общ. ред. докт. юрид. наук. акад. А.С. Васильева. — Одесса: АО БАХВА, 1996. — С. 15.

⁴ Триумфальне десятиліття: Одеська національна юридична академія / Гол. ред. С.В. Ківалов. — Одеса: Юридична література, 2007. — С. 26.

на Новоросійський університет, урочисте відкриття якого відбулося 1(13) травня 1865 року.

Викладачі Новоросійського університету зробили значний внесок у розвиток вітчизняної юридичної науки, що підтверджує короткий огляд їхніх наукових біографій.

Олександр Михайлович Богдановський, випускник Московського університету, будучи директором Ришельєвського ліцею, приймав активну участь у перетворенні Ришельєвського ліцею в імператорський Новоросійський університет. Після захисту дисертації на тему «Молодые преступники. Вопросы уголовного права и уголовной политики» у квітні 1870 р., О. М. Богдановського було затверджено в ступені доктора кримінального права та у званні ординарного професора. Тривалий час він плідно працював на кафедрі кримінального права Новоросійського університету. З 1887 р. по 1892 р. був деканом юридичного факультету Новоросійського університету, читав курс лекцій з дисциплін кримінального права.

О. М. Богдановський був не тільки досвідченим викладачем, юристом, а й видатним громадським діячем, почесним мировим суддею, головуючим Одеського міського з'їзду мирових суддів, головою педагогічної громади, членом Одеського товариства історії і старожитностей, присяжним засідателем Одеського окружного суду, членом Одеської міської управи і гласним Думи. Цікавою та плідною була його праця як редактора, видавця. Під його редакцією було видано «Собрание литературных статей Н. И. Пирогова», разом з О. І. Георгієвським він видав «Новороссийский литературный сборник», працю «О земледельческих колониях и исправительных школах во Франции, Англии и Германии», «Учебник уголовного права. Общая часть». У 1874 р. О. М. Богдановський з власної ініціативи взяв на себе обов'язок видавати щоденну газету «Южный вестник»¹.

Ще одним видатним представником кафедри кримінального права Новоросійського університету був викладач кримінального судопроцесу і судочинства Володимир Миколайович Палаузов. Початкове виховання він одержав у Ришельєвській гімназії, після якої з 1868 р. продовжив навчання на юридичному факультеті Новоросійського університету, який закінчив кандидатом у 1872 р. З 1 січня 1873 р. В. М. Палаузов був залишений при університеті для приготування до професорського звання.

У 1878 р. В. М. Палаузов захистив дисертацію на звання магістра карного права «До питання про форму участі народного елемента у кримінальній юстиції». Ця робота вперше у вітчизняній юридичній літературі містила фундаментальну розробку проблеми участі народних представників у кримінальному судочинстві. У 1885 р., після захисту докторської дисертації «Постановка питань присяжним засідателям з російського права. Зміст питань», він був затверджений доктором карного процесу Новоросійського університету, а у 1886 р. призначений ординарним професором тієї ж кафедри.

За час наукової діяльності В. М. Палаузовим було написано і розроблено багато праць з карного права і процесу. Серед них – основні роботи про участь народних засідателів у карному судовиробництві, про апеляційне судочинство в карних і цивільних справах, зауваження до проектів загальної і особливої частини російського Карного кодексу та ін².

Вчені-юристи Новоросійського університету внесли чимало нового в юридичну науку і практику. Так, Петро Павлович Цитович брав участь у розробленні проекту вексельного статуту, низки законів про акціонерні товариства, опублікував «Підручник торгового права». Професор Олександр Федорович Федоров був членом комісії з перегляду статуту фабричної і заводської промисловості, неодноразово брав участь у міжнародних конгресах: у Брюсселі – з питань адміністративного права, у Відні – з комерційної освіти, а також у з'їздах з експериментальної педагогіки у Петербурзі. Згодом він завідував кафедрою торгового права і торгового судочинства Новоросійського університету. У 1904 та 1917 рр. О. Ф. Федоров тимчасово був деканом юридичного факультету. Відомий він і як фахівець у галузі міжнародного права. Його тритомне фундаментальне дослідження «Загальні адміністративні союзи держав» і «Підручник міжнародного права» набули загального визнання, вважались кращими дослідженнями в цій галузі³.

Видатні цивілісти, які працювали у Новоросійському університеті, заклали основи існуючої і нині школи цивілістики. Одним з найвидатніших представників цієї школи був профе-

¹ Див, напр.: Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000. — Том 1. — 2000. — С. 124-127; Богдановский А. М. // Большая энциклопедия: В 22 т. / Под ред. С. Н. Южакова. — СПб., 1900. — Т. 3. — С. 308.

² Див, напр.: Маркевич А.И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Академические записки. — Одесса, 1890. — С. 531-533; Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000. — Том 3. — 2000. — С. 389-390.

³ Див, напр.: Маркевич А.И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Академические записки. — Одесса, 1890; Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000.

сор Микола Львович Дювернуа, який відмовився у своїх наукових працях від пануючого у той час формально-догматичного підходу та прагнув посилити вплив науки на практичну юриспруденцію. Не менш важливими фігурами для цивілістичної науки Одеси були професор Віктор Ілліч Курдиновський, який мав сміливість у своїй монографії «Договори про право наслідування» критикувати праці графа М. М. Сперанського, відомого державного і політичного діяча, чия думку свого часу ніхто не смів заперечувати, професор Юрій Степанович Гамбаров, котрий у своєму «Курсі цивільного права» виступив проти догматичного підходу в юридичній науці, який, на думку вченого, включав критичне ставлення до позитивного права і гальмував творчий розвиток законодавства¹.

Дуже широким було коло наукових інтересів професора Василя Даниловича Каткова. У 1910 р. він отримав ступінь магістра цивільного права після захисту дисертації «Передача векселя по надписи (индоссамент)» в ІНУ. Після цього він був призначений виконуючим обов'язки екстраординарного професора кафедри політекономії та статистики. В. Д. Катков викладав у Новоросійському університеті теорію політичної економії, історію економічних доктрин, теорію статистики, матеріальну статистику та за дорученням факультету – фінансове право. Йому належать праці з цивільного права («Передача векселя за надписом»), статистики («Нариси статистики економічної і культурної»), політичної економії, а також мовознавства².

Значний вклад у розвиток поліцейського права зробив Михайло Михайлович Шпилевський. Після захисту в Московському університеті докторської дисертації «Полицейское право как самостоятельная отрасль правоведения», він був обраний екстраординарним, а потім – ординарним професором поліцейського права. З 8 квітня 1880 до 1 жовтня 1883 р. М. М. Шпилевський був секретарем юридичного факультету. Він був також одним із засновників Юридичного товариства при ІНУ. У своїх наукових працях він застосував історичний метод, привів у зв'язок з вимогами суспільного життя різні правила, які входили у склад правил

поліцейського права. Саму науку поліцейського права професор М. М. Шпилевський називав соціальною³.

У галузі міжнародного права плідно працював над проблемами магістр міжнародного права Ігнатій Олександрович Івановський. Він читав лекції з міжнародного права, виконував обов'язки секретаря юридичного факультету, одночасно його призначили викладачем політичної економії в Одеському комерційному училищі.

В цей час І. О. Івановський поєднував педагогічну та наукову діяльність. В 1887 р. в Одесі вийшла з друку робота, яка стала дуже популярною в наукових колах «О подготовке лиц, посвящающих себя консульской карьере, и о роли в этом отношении высших коммерческих школ»; її переклали багатьма мовами. Разом із тим, він активно працював над докторською дисертацією «Взаимное содействие государств в производстве следствий по делам уголовным». Надзвичайно популярною стала його наукова праця «Про підготовку осіб, які присвятили себе консульській кар'єрі, і роль у цьому вищих комерційних шкіл»⁴.

Ще одним видатним представником плеяди вчених-международників був екстраординарний професор Петро Євгенович Казанський. У 1901 р. П. Є. Казанський видав підручник «Введение в курс международного права». У 1902 р. – «Учебник международного права». В ці роки в Міністерстві народної освіти було підняте питання про реформування викладання на юридичних факультетах. П. Є. Казанський активно займався цими питаннями, написав ряд робіт на цю тему. Варто відзначити, що науково-методичні роботи П. Є. Казанського про постановку викладання міжнародного права на юридичних факультетах Росії були в той час рекомендовані для всіх вузів країни.

П. Є. Казанський також вів активну педагогічну і суспільну діяльність. 15 жовтня 1908 р. він був обраний деканом юридичного факультету Новоросійського університету. В 1911 р. – почесним мировим суддею Міської думи. 1 січня 1912 р. П. Є. Казанський за великі академічні заслуги був удостоєний чину дійсного статського радника⁵.

¹ Див. напр.: Дювернуа Николай Львович // Новый энциклопедический словарь : В 29 т. / Под ред. К. К. Арсеньева. — СПб.: Изд. общ. Ф. А. Брокгауз—И. А. Ефрон, 1911-1916. — Т. 11. — С. 366; Памятная книжка Одесского учебного округа на 1912/1913 год. — Ч.1. — С. 16; Шерешевский И.В. Юридична наука та її діячи в Новоросійському університеті (1865-1965) // Ювил. наук. сесія, присвячена 100-річчю ОДУ. Суспільні, історичні та юридичні науки. — Одеса, 1965. — С. 83-87.

² Професійний Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000. — Том 3. — 2000. — С. 44-45.

³ Див. напр.: Маркевич А.И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Академические записки. — Одесса, 1890. — С. 538-539; Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000. — Том 4. — 2000. — С. 385-386.

⁴ Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000. — Том 2. — 2000. — С. 419-421.

⁵ Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000. — Том 3. — 2000. — С. 14-17.

Безцінне значення для юридичної науки мали праці дослідників римського права, які працювали у Новоросійському університеті. Світову славу мав декан юридичного факультету Дмитро Іванович Азаревич. У 1877 році він захистив у Новоросійському університеті докторську дисертацію на тему «Прекаріум з римського права», після чого йому присвоїли ступінь доктора громадянського і римського права. У 1889 році Д. І. Азаревич обирається ординарним професором кафедри римського права в Новоросійському університеті, очолює кафедру римського і цивільного права. У 1886-1887 рр. Д. І. Азаревич був деканом юридичного факультету Новоросійського університету. В 1887 р. він залишив Одесу і переїхав до Варшави, де його призначили ординарним професором по кафедрі громадянського працевлаштування і судоустрою університету. Значення робіт Д. І. Азаревича дуже велике. За свою педагогічну та наукову діяльність його відзначили орденами св. Володимира 3 ст., св. Анни 2 ст., св. Станіслава 2 ст.¹

Не менш значимою фігурою був декан юридичного факультету, професор Олексій Васильович Куніцин. Після стажування у Берлінському університеті, де він навчався під безпосереднім керівництвом професора Савиньї, О. В. Куніцин отримав у 1834 році в Петербурзькому університеті ступінь доктора права, після чого був екстраординарним, а потім ординарним професором Харківського університету, викладав цивільне право, виконуючи водночас і обов'язки декана юридичного факультету, проректора і ректора. У 1866 році його було обрано ординарним професором Новоросійського університету. О. В. Куніцин опублікував багато праць, які здобули світову славу. Серед них – «Про заходи щодо запобігання неправосуддю за російським законодавством», «Про силу договору найму майна», «Духовні заповіді неповнолітнім» та ін.²

Розвиток юридичної науки в Одесі загальмували події 1917 року та наступні роки радянської влади, коли всі сфери життя, у тому числі і правового, розвивалися лише за вказівкою «зверху». Після 1917 року більшість викладачів покинули університет – одні емігрували за кордон, інші були звільнені.

З 1920 року починається новий період в історії юридичного факультету. Спочатку він був включений до структури Одеського інституту народного господарства. Однак у 1931 році юридичний фа-

культет був ліквідований взагалі. І лише у 1947 році факультет відновили у складі Одеського державного університету. У 1954 році юридичний факультет Одеського держуніверситету було знову закрито, а студентів перевели до Львівського університету.

У липні 1961 року юридичний факультет (зачне і вечірнє відділення) Одеського університету було відновлено у складі двох кафедр: державних і правових дисциплін (завідувач доцент І. А. Греков) та соціально-правових дисциплін (завідувач доцент І. О. Середа). У подальшому з'явилися і нові кафедри: цивільного права і процесу (завідувач доцент Ю. С. Червоний); державного і адміністративного права (завідувач професор І. М. Пахомов, пізніше професор Л. М. Стрельцов); теорії та історії держави і права (завідувач доцент І. А. Греков, потім – професор О. В. Сурілов). У 1967 році з приїздом до міста Одеси видатного фахівця-криміналіста, доктора юридичних наук, професора В. П. Колмакова, який став деканом юридичного факультету, від кафедри спеціальних юридичних дисциплін відокремилися кафедра криміналістики, кримінального права і процесу, на якій почали викладатися усі дисципліни кримінального профілю (завідувач професор В. П. Колмаков, пізніше – доцент І. В. Михайлов, доцент Є. В. Додін, професор Л. В. Багрий-Шахматов)³.

З 1967 року починається етап активного розвитку юридичного факультету. У цей період на факультеті проводиться активна науково-дослідна робота, видатними вченими формуються та розвиваються традиції Одеської правової школи. Оскільки перелічити всі досягнення провідних науковців, які працювали у стінах ОДУ ім. І. І. Мечникова та своєю науковою діяльністю формували кращі традиції юридичної науки Одеси, досить складно, згадаємо тут лише завідувачів кафедр, під дбайливим керівництвом яких ці традиції розвивались.

Значну роль у цьому процесі відіграв завідувач кафедри теорії і історії держави та права, професор Олексій Васильович Сурілов, який очолив кафедру в 1968 році. Олексій Васильович – вчений з європейським ім'ям, автор біля 90 фундаментальних робіт з питань теорії та історії держави і права, серед яких 6 монографій. Його учнями захищено 27 кандидатських і 5 докторських дисертацій. Останньою значною роботою цього видатного науковця був підручник «Теорія держави і права», виданий навесні 1998 року у Києві.⁴

¹ Див. напр.: Маркевич А.И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Академические записки. — Одесса, 1890. — С. 483, 501, 507, 621.

² Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000. — Том 2. — 2000. — С. 156-158.

³ Юридический институт Одесского государственного университета: исторический очерк. / Под общ. ред. докт. юрид. наук. акад. А.С. Васильева. — Одесса: АО БАХВА, 1996. — С. 35-36.

⁴ Див., напр.: Вчені-юристи України: Довідник / За ред. Верменчук М.Ф., Кравчук М.Т. — Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. — С. 33-34; Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний

верситет) та І. С. Фукса (Харківський юридичний інститут).

В 1947-1953 рр. І. О. Середа працював викладачем Одеського державного університету. У 1948 р. був призначений деканом відродженого юридичного факультету, який очолював до 1953 р. І. О. Середа став засновником кафедри аграрного, екологічного та трудового права юридичного факультету, яку він очолював понад 20 років (1966 – 1987).

І. О. Середа був досвідченим організатором навчальної роботи, талановитим педагогом та вихователем студентської молоді. Він дав путівку в життя багатьом юристам. Сьогодні його учні працюють у різних державних та правових структурах України та за її межами. Під керівництвом І. О. Середи підготовлено чимало кандидатів та докторів юридичних наук, написано близько 100 наукових публікацій¹.

Безцінний внесок у вітчизняну юридичну науку зробив відомий учений-криміналіст, професор Віктор Павлович Колмаков. Він був нагороджений 7 медалями за заслуги в розвитку криміналістики і судової медицини. За 35 років наукової діяльності В. П. Колмаков опублікував біля 130 робіт, у більшості яких підтримувались і розвивались найважливіші і найактуальніші проблеми теорії і практики радянської криміналістики.

Вперше в радянській криміналістиці В. П. Колмаков став розробляти питання криміналістичної профілактики злочинів. Значна увага в його роботах приділялась проблемам спеціальних методів криміналістики і слідчої тактики. Багато уваги професор В. П. Колмаков приділяв вченню про ідентифікацію. Ряд робіт вченого присвячено методикам експертного криміналістичного дослідження. Зокрема, він одним із перших в радянській криміналістиці звернув увагу на можливості експертного дослідження мікрослідів і мікронакладок, на специфіку виробництва певних трасологічних експертиз, віднесених ним до «судово-медичної трасології». В. П. Колмаков по праву вважається одним із основних творців наукової криміналістичної методики розслідування злочинів проти життя².

З 1 вересня 1993 року на підставі рішення Вченої ради Одеського державного університету юридичний факультет був реформований у

Юридичний інститут, який успадкував кращі традиції факультету.

У 1998 році до Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти України головами Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської обласних державних адміністрацій та головою Кабінету Міністрів Автономної Республіки Крим було внесено пропозицію про нагальну необхідність створення на базі Юридичного інституту Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова нового навчального закладу – Одеської державної юридичної академії. Створення академії було продиктоване об'єктивною необхідністю впорядкування юридичної освіти в регіоні та забезпечення стабільного розвитку юридичної науки на Півдні України. Ця мета була реалізована постановою Кабінету Міністрів України від 2 грудня 1997 року № 1350 «Про утворення Одеської державної юридичної академії»³.

Вже через рік Одеська державна юридична академія стала членом в Асоціації європейських університетів, а в 2000 році академія отримала статус національного вищого навчального закладу. Указом Президента України від 2 вересня 2010 року № 893/2010 Академія була реорганізована в Національний університет «Одеська юридична академія».

Таким чином, Національний університет «Одеська юридична академія» є наступником багатих традицій Одеської правової школи, які склалися з початку існування Рішельєвського ліцею, юридичного факультету, а згодом – Юридичного інституту ОДУ, студенти і викладачі якого у повному складі перейшли до нової структури – Одеської національної юридичної академії.

Сьогодні Національний університет «Одеська юридична академія» є центром не лише юридичної освіти, але й культури і науки Півдня України. У стінах Національного університету «Одеська юридична академія» продовжують свій розвиток започатковані ще у дореволюційні часи традиції юридичної науки, вирішуються проблеми вдосконалення законодавства та виховуються нові покоління юристів, на формування світогляду яких значно впливає викладацька і наукова діяльність їхніх вчителів. Молоді вчені Національного університету «Одеська юридична академія» проводять свої перші наукові дослідження, спираючись на великий досвід представників Одеської цивілістичної школи, висвітлюючи нове бачення споконвічних проблем юридичної науки.

¹ Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000. — Том 4. — 2000. — С. 167-169.

² Див., напр.: Віктор Павлович Колмаков, 1913-1973: (Бібліографія) / Сост. Е. М. Зенькова; Вступ, ст. І. В. Поєтика. — Одеса, 1975. — 13 с; Колмаков Віктор Павлович // Белин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. — М., 1997. — С. 95; Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000. — Том 3. — 2000. — С. 81-85.

³ Тріумфальне десятиліття: Одеська національна юридична академія / Гол. ред. С.В. Ківалов. — Одеса: Юридична література, 2007. — С. 44.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридический институт Одесского государственного университета: исторический очерк. / Под общ. ред. докт. юрид. наук. акад. А.С. Васильева. — Одесса: АО БАХВА, 1996. — 160 с.
2. Триумфальне десятиліття: Одеська національна юридична академія / Гол. ред. С.В. Ківалов. — Одеса: Юридична література, 2007. — 236 с.
3. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета : ист. зап. экстраорд. проф. А. И. Маркевича и академ. списки / [предисл. авт.]. - Одесса : Экономич. тип. (б. Одесского вестника), 1890. - XV, [1], 734, [2], XC, IV с.
4. Орзих М.Ф. Публично-правовая подготовка студентов в Новороссийском университете // Юридический вестник. — 1994. - № 4.
5. Пережняк Б., Подрезова М. Юридическое общество при Новороссийском университете // Юридический вестник. — 1994. - № 4.
6. Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник у 4-х т. — Одеса: Астропринт, 2000.
7. Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания: В 22 т. / под ред. С.Н. Южакова.- 2-е изд.- СПб., 1900-1907.
8. Новый энциклопедический словарь : В 29 т. / Под ред. К. К. Арсеньева. — СПб.: Изд. общ. Ф. А. Брокгауз — И. А. Ефрон, 1911-1916.
9. Памятная книжка Одесского учебного округа на 1912/1913 год. — Одесса, 1913.
10. Шерешевський І.В. Юридична наука та її діячі в Новоросійському університеті (1865-1965) // Ювил. наук. сесія, присвячена 100-річчю ОДУ. Суспільні, історичні та юридичні науки. — Одеса, 1965.
11. Вчені-юристи України: Довідник / За ред. Верменчук М.Ф., Кравчук М.Т. — Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998.
12. Марк Пилипович Орзих // Право України. — 1995. — № 2.
13. Семидесятилетие Марка Филипповича Орзиха // Юридический вестник. — 1995. — № 3.
14. Виктор Павлович Колмаков, 1913-1973: (Библиография) / Сост. Е. М. Зенькова; Вступ. ст. И. В. Поетика. — Одесса, 1975.
15. Колмаков Виктор Павлович // Белиин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. — М., 1997.